

Szűz Szent Margit asszonyinak,
Béla királynak leányának,
élete.

*

Ajánlom

*az én kedves húgaimnak,
apáca-tanítványaimnak.*

*

ELŐSZÓ.

Ez a könyvecske két magyar apácának dicsérete: akiről íratott és aki írta.

Szent Margitról és Legendájáról a legújabb, minden kérdésre felelő tudományos monographiát Lovas Elemér alkotta: Árpádházi Boldog Margit Élete. 1940.

A Margit Legenda 1510 táji magyar példányának újjáírójáról, Ráskai Leáról pedig megemlékezik minden magyar irodalomtörténeti kézikönyv, mint szorgalmas másolóról, s legméltóbban méltatja őt Horváth János az ő méltán híres művében: „A magyar irodalmi műveltség kezdetei.” 1931.

Én másoló helyett szándékosan nevezem Ráskai Leát újjáírónak. Középkori codex-törlítő papjaink és apácáink legtöbbször nem szóról-szóra másoltak, hanem változtattak és újítottak is. A változtatás szokott módja az volt, hogy oly helyeken is, ahol a szent célú és tiszteletben tartott szövegen javítani akartak is, meghagyták az ott lévő régiebb szót vagy kifejezést, de mellé írták „avagy”, „azaz” stb. kötőszóval vagy kötőszó nélkül azt a maguk szavát vagy kifejezését is, melykoruk és egyéniségük ízlésével jobban egyezett. Így a régiebb szövegek újjáíróivá, magyar nyelv művelőkké váltak.

Irodalomtörténetíróink középkori magyar codexek rokon- vagy azonjelentésű szavainak kettőzését, hármazását hajlandók gyakran a fordítónak tulajdonítani és abban ősi magyar parallelismust látni. Ez tévedés. Soha nem a fordítótól, hanem mindig a kész fordítást vagy átdolgozást másoló újjáírótól való a kettőzések egyik-egyik szava. Soha nem a szájról-szajra szálló költemények színéinek tükrözése a codexeknek e szómagyarázó tulajdonsága, hanem mindig: az írott könyvek nyelvének lelki haszon végett kifejezőbbé tételére való törekedés. A magyar codexíróknak azt a bátorságot, hogy a másolt

szövegbe világosító és gazdagító szavakat töldjanak be, a latin szövegek latin glossái adták. Az írott nyelvnek nem az íratlan ének és íratlan mese mondatfűzése szerint való ékesgetése, hanem a vallási műfajok latin nyelvvel egyenlő alkalmasságúvá tétele: ez volt mindig a magyar prosai codexirodalom nyelv-művelőinek célja.

Ezek között Ráskai Lea volt nemcsak legszorgalmasabb, hanem legtehetségesebb és legeredményesebb is. Ha pusztító századok után is ötre menő ránk maradt codexéből összegyűjtjük a kettős kifejezéseket, és megfigyeljük, milyen szavakat és nyelvtani alakokat és mennyit iktat be az előző régebbiek után helyesbítésül: akkor őt kell tartanunk a magyar codexek újjá-írói között a legkülönb nyelv-művelőnek. Magyar grammatika-beli tanultságát és öntudatosságát mutatja külön helyesírása is és annak a más-más eredetű, tehát bizonyára más-más helyesírású régiebb szövegekre való következetes alkalmazása.

Ráskai Lea Margit-Legenda-szövege mind tárgyát, mind íróját nézve, meg is érdemel egy új kiadást. E szükségnek igyekszem eleget tenni e kiadással, mely szó szerinti hűséggel és az egykorú kiejtés zengésével adja az eredetit, de egykori helyesírásának változtatásával, mai mondatpontozással és rövid magyarázatokkal lehetővé és könnyűvé teszi bárkinek is e csodálatos fennköltsgű és hűségű történelmi forrásmű olvasását, értését, élvezését.

Ilyen rendszerű kiadása nincsen.

Volf György é a Magyar Nyelvemléktárban betű szerinti: az csak magyar nyelvtudósoknak való. Baros Gyula kiadása (Boldog Margit Legendája, Napkelet Könyvtára 22.) „a XVI. századi szöveget mai nyelvre írta át”, tehát kényesebb olvasónak, ki a műemlékeket nem modernizálva akarja látni, nem való. Már csak azért sem, mert Baros nem nyelvész, hanem irodalomtörténetíró lévén, több helyen nem értette meg a szöveget. Nem gondol a kettős kifejezések két-két személytől két-két különböző, korbéli származására sem, ezért ezt a két eredetűséget fölöslegesnek is tartja jelezni, s a kiadásban az ily stylus-különbségű fogalom-kettőzések egy stylusrétegből valóknak tűnnek föl. Én Ráskai Lea magyarázatait, újításait, javításait zárójelbe teszem. Ahol például Baros szerint azt olvashatjuk, hogy Margit Veszprémből „változtaték, hozattaték” a Nyúlaknak szigetének klastromába, ott én így szedetem: „Változtaték (hozattaték)”. Így nem vész el Ráskai Lea nyelv-művelő, stylusújító érdeme.

Ez érdem mivoltának teljes megállapítása végett számba kellene venni Ráskai Lea valamennyi codexének efféle helyeit. Ha pedig ezt egész codexirodalmunkkal megtennénk, ezáltal láthatnánk azt a magyar vallási irodalmi szókincsbeli stylusfejlődést, mely végbe ment a mohácsi vész előtti két évszázadban.

Ez a megjegyzésem azt is mutatja, hogy én ezt az én kiadásomat nem éppen általában a nagyközönségnek, nem is csupán azoknak az én kedves apácáimnak szántam, kiknek lelkében meg tudom találni Ráskai Lea lelkét, hanem szánom különösen minden magyar nyelv-, irodalom- és történet szakos tanárjelöltnek, kezdő segédkönyvül régi nyelvünk, irodalmunk, művelődéstörténetünk egyik fontos fejezetének tanulmányozásához.

Énbennem pedig meg ne botránkozzék senki azért, hogy e könyv címében Margitot nem „Boldog”-nak írom, hanem „Szent”-nek. Hiszen ezt a címet nem én adom e könyvnek, hanem benne van ez a cím magában a ránk maradt magyar legendában. Kezdje csak olvasni bárki jámbor: kerek szám ötszázötvenszer írva található ebben az írásban, hogy „Szent” Margit életéről van itt szó, egyetlenszer sem olvashatni „Boldog” Margitot. Ezt a könyvet tehát legalább is stultalanság, történeti hangulat ellen való vétek „Boldog” Margit Életének nevezni, mint a Napkelet Könyvtára-beli kiadás teszi.

„Boldog” Margit elnevezés igenis helyén van a katolikus theologia szaknyelvében (míg a remélt szentté avatás meg nem történik), de az irodalomtörténet, nyelvtörténet, művelődéstörténet nyelvébe, a szépirodalom stílusába s mindennapi beszédünkbe a századok megszentelte „Szent Margit” név illik.

*

[Most következik Szent Margit Életének 1510 táján Ráskai Lea írta szövege. A ránk maradt kézirat eleje hiányzik. A zárójelbe tett számok az eredeti kézirat lapszámaát jelzik.]

(1) Ezéknéppen hagyá őket az királyné asszon az klastromba, és ő maga elméne. Ezéknék utánna négyed napon Olimpiádis asszon félvévé az szent szerzetnek ruháját.

Ez időben Szent Margit asszon még jól nem szólhat vala. Ezén időben kezdé Szent Margit tanólni ábécét, Ave-Máriát, és kevés időnek utánna igen jól kezdé tanólni és énekleni az egyéb kised lējányokkal.

Ez gyermek, Szent Margit asszon, vón egy keresztifát kezében, és kezdé kérdézni az ő társitúl, hogy mi volna az keresztifa. Az ő társi kedég¹ úgy mondnak vala neki, hogy Uronk Jézus ezképpen öletött még embéri nemzetért. Ezéket hallván, sir vala ez szent gyermek.

Ezén időben ez szentségés gyermek, Szent Margit asszon, félvévé az szent szerzetnek ruháját, az ő ideje szerént nagy ájtatossággal, hogy az ő gyenge gyermekségétül fogva éltetnék szerzetés régulának szokásával.

(2) Mikoron ez szent szüz volna öt esztendős, látá, hogy az szórorok kezzül némelyek cilicumba járnak: kéré az Olimpiádis asszont, kit mindénkoron annyának hí vala, hogy őneki

¹ Pedig.

ciliciomot adna, kit öneki mégada Olimpiádis asszon, de Szent Margit asszon el nem viselheté. Kevés időnek utánna nevekőd-
vén, keménb ruhákat és némikoron ciliciom-foltocskákat mezé-
telen² húsán lassan-lassan szokott vala viselni. Ó, ki nagy csuda
cz, hōgy il nagy félségēs királi magzat ilyen gyēnge gyermek-
ségének ideében ezēnképpen gyētérje magát!

Mikoron Szent Margit asszonnak adnak vala kēntést, ká-
pát jōb posztóból³ az társinál, tahát szēgyēnlī vala mēgviselni.
Ha mikoron kēdg kēszeréchtetik vala⁴ az priorissátúl⁵ elvi-
selni az ruhát anyjának. annyának tisztességéért, tahát Szent
Margit asszonelmēgyēn vala az kochnyá(3)ra⁶ és az kochnyán valō
fazékaknak és ēgyēb edēneknek mosásával és séprésēknek po-
rával sieti vala mēgfeketēchtēni.⁷ Mikoron öneki új ruhát ad-
nak vala, csak alég, hogy valamikoron az ő ruháját elváltoz-
tatta,⁸ mīgnēm mindēnēstől fogva megavūlt, szakadozott.⁹ Örül¹⁰
vala Szent Margit asszon immár ezenné¹¹ alázatosságnak jegyē-
röl¹² és az bōdog szēgēnsēgről.

Mikoron Szent Margit asszont valaki királ lējányának
mongya vala, tahát¹³ elmēgyēn vala Olimpiádis asszonhoz, és
sírva úgy mond vala:

— En ēdēs anyám, nagy tisztēletlensēgēt mondnak ēnne-
kēm: azt mongyák, hogy én királ lējánya vagyok!

² *Mezéchtelen* > *mezéjtelen* > *mezételen* > *mezítelen*. A *ch* olyan hangot
jelöl itt, mint a német *ich* szóban. — ... *quasdam cincturas cilicinas super
nudo paulatim ferre consuevit*. — ... *gürtet sie sich auf ploszen Leib
mit herein Gürteln*. — A Margit Legenda eredeti szövege latin volt. A ma-
gyar fordítás forrásainak latin és német nyelvű változataiból, könnyebb meg-
értés végett, idézgetek.

³ ... *vestes seu habitus de panno pretioso*... — A „kápát” nem
Báskai Lea betoldása. *Jób* = mai *jobb*. A *szentjőbi* apátság a „Szent Jobb”
tisztelőtére alapított.

⁴ *Készérecht* > *készéréjt* > *készérét* > *készérit*. E szóban az *é* később
lett orrhangú: *kényszerít*. Az *ny-es kényszerít* kiejtés és írás hibás szófejtés
eredménye. — *Készérechtetik vala* ~ *cogebatur* ~ *darzu bezwungnet wurd*.

⁵ Akkor még nem *szsz*-el ejtették a magyarok. Ma is még *passió*, nem
passzió a 'passio Christi.'

⁶ *Kochnya*, *duchnya*, *Buchnya* > hangátvétéssel: *konyha*, *dunya*, *Bony-
ha* > *Bonyhád*. Az a nyelvjárás, mely ismerte a *cht* hangsoportot, bizonyára
nem *hny*, hanem eredetileg *chny* hangkapcsolattal ejtette a szláv *kuhnya* szót.
is az átvételkor.

⁷ *Mēgfeketēcht* > *mēgfeketējt* > *mēgfeketēt* > mai *mēgfeketit*. —
... *denigrare festinabat*.

⁸ Addig nem vett magára más ruhát, míg a régibb le nem szakadt róla.
Vő. ruhát *váltani*. — *Und so man ihr ein neues Gewant anlegt, selten oder
nimmer verwandelt sie das*.

⁹ ... *vor Alter zuriszen was*.

¹⁰ Örül. Akadémia írásszabálya szerint: örül.

¹¹ *Es* + *enné* összetétele. *Enné* > *enni* > *ennyi*. A régi *ezenné* jelentése
'ennyi', *azenné* jelentése 'annyi'.

¹² *Jegy a jel* hangváltozata. — *Gaudebat enim jam ex tunc de insigni-
bus humilis paupertatis*.

¹³ Akkor.

Azért mikoron ez szent szűz, Szent Margit asszon, immár volna tíz esztendő, az ő szüleinek és prédikátor szerzetbeli¹⁴ frátereknek nagy tisztés társossággal és (4) övele megmaradó jó szóroroknak társossággával Beszprimmől¹⁵ Szent Katérina asszonnak klastromából változtaték (hozattaték)¹⁶ az klastromban, melyet az ő szülei az Dunának szigetében, — mely sziget az idétől fogva nevezeték Szíz Máriának szigetének avagy Bódog Asszon szigetének (mert annak előtte mondatik vala Nyúlaknak szigetének) — az méndénható Istennek tisztességére és Istennek annyának, szeplőtelen Szíz Máriának neve és őltalma alá első fondáméntomátúl fogva épéchtének (rakának) és mind végig elvégezték, királi nőmés ajándokokkal megajándokozák, miképpen illik királi felségűeknek.

Mikoron ez szent szűz, Szent Margit asszon, volna immár Bódog Asszonnak klastromában, professiót¹⁷ tőn az ő szórorival öszve¹⁸ szerzet mestérének, fráter Umbertusnak kezében,¹⁹ Berekeszteték az klastrom(5)ban, miképpen szokás, prédikátor szerzetbeli test nekől²⁰ lakozó szóroroknak klastromában.

Szent Margit asszon kezde oly igén nyilván és erőssen használni jószágos mívelkedetőkben,²¹ hogy nem csak az ő szórori, társi avagy ez szerzetnek fráteri [csudálják vala],²² de még ennek félélté nagy nőmés özvegy asszonyok és uraknak, fejedelmeknek²³ feleségi ez országban, kik ötét nagy szeretettel szere-

¹⁴ Domokos-rendi.

¹⁵ Az -ól honnét? kérdésre felelő rag. Előtte a *Beszprim* (Veszprém) végső mássalhangzója megnyúlt. Így nyúlt meg a tő végső mássalhangzója a hová? kérdésre felelő -á ~ -é rag után is az ilyen régi alakokban: *Veszprémmé* megy, *Váradá* megy = Veszprémbé, Váradra. *Beszprimől* helyett ma az -ól-nél újabb -ból raggal így mondjuk: *Veszprémből*.

¹⁶ *Változik* = költözik; *változtat* = költöztet. — De claustrum Vespriemiensi portata est in claustrum, quod parentes ejus in insula Danubii... aedificaverunt. — Da ward sie... aus dem Kloster Vespermiensis geführt in das Kloster in der Inseln gelegten in der Tunau...

¹⁷ Szerzetesi fogadalom.

¹⁸ Régi -val ~ -vel öszve = mai -val ~ -vel együtt.

¹⁹ ... facta professione in manibus fratris Umberti, protunc magistri ordinis Praedicatorum, ... in die hant pruder Humberti zu der Zeit Meisters Prediger Ordens...

²⁰ Testben test nélkül élni: bibliai kifejezés.

²¹ *Használ* nem 'hasznot hajt', hanem 'előrehalad vmi törekedésben'; *jószágos* érteleme 'virtuosus'; *mívelkedet* = cselekedet.

²² A latin eredeti és az „és ez országnak...” kezdetű mondatban az *és* kötőszó mutatja, hogy a magyar szövegből másoláshibából maradt ki a [] zárójeles rész, mely az én betoldásom. — ... ut non solum sorores ejus sociac vel fratres mirarentur ordinis, sed et nobiliores matronae et dominae, principum conjuges in regno, quae eam multo affectu desiderabant videre.

²³ *Fejedelem* régebben nem az egész birodalom ura volt, nem a souverain volt, hanem a birodalom egyes tartományait igazgató főurak voltak a fejedelmek. Erdély fejedelmét azért nevezték fejedelemnek, nem pedig királynak, mert függött a Török Birodalom császárától. Telesi Mihály Magyarország nádorát is fejedelemnek émezi.

ük vala és ez országnak kölëmb-kölëmb²⁴ részëböl jünek vala egyetömben öhozzá ötet látnia. És mind megépöltetnek²⁵ vala az ö nagy tisztës erkölcsëben és ajánlják vala ömagokat nagy ájtatossággal az ö imádságában, mëgtérnek vala ö hazájokban.

Leben der Heiligen Margarete, der ungarischen Königstochter (1242—1470). Wir beginnen mit der Publikation der sogenannten Margareten-Legende (aus d. J. 1510.) in Fortsetzungen, getreu der Aussprache des Originals, doch mit geänderter Orthographie, nämlich, mit dem heutigen Lautwerte des ungarischen Alphabets. Jene Handschrift ist eine Kopie eines älteren Werkes und es ist bemerkenswert, dass die Abschreiberin, Schwester Lea Ráskai, die ursprüngliche Sprache an manchen Stellen erneuert hat, indem sie neben den älteren Ausdrücken auch die eigenen hineingefügt hat und dadurch in gewissem Masse Erneuerin der ungarischen kirchlichen Literatursprache wurde.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Zum Wortschatz einer ungarländischen deutschen Siedlung. (Kistormás, Komitat Tolna.)

V. Schirmunski bezeichnete die russländischen deutschen Sprachinseln als „sprachwissenschaftliche Laboratorien“, in denen man sprachliche Vorgänge an der Hand geschichtlicher Zeugnisse in einem engen, kleinen Kreise studieren kann.¹ Schirmunski's Bemerkung kann wohl auch für die neueren ungarländischen deutschen Siedlungen gelten. Für „laboratorische“, „mikroskopische“ Untersuchungen, für theoretische Folgerungen sind nämlich besonders jene Kolonialmundarten geeignet, bei denen der sprachgeographische und geschichtliche Hintergrund der Entwicklung bekannt ist: wo wir das Stammgebiet der Auswanderer und die Dauer der neuen sprachlichen Symbiose noch aus historischen Quellen erschliessen können.

Die behandelte Gemeinde Kistormás ist eine solche jüngere Siedlung. Sie entstand im Jahre 1724, als der Grundherr Claudius Florimundus Mercy an der Stelle eines früheren — während der Türkenherrschaft völlig entvölkerten — ungarischen Dorfes 69 reichsdeutsche Familien ansiedelte. Über die Her-

²⁴ Különb-különb, különféle.

²⁵ Lelkükbën épülnek. — ...kommen ihre Wandeln zu sehen zu ihrer Peszerung.

¹ V. Schirmunski: Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten. Germanisch-Romanische Monatschrift XVIII, S. 113.